

15. Reinart S. Kulturspezifik in der Fachübersetzung : die Bedeutung der Kulturkompetenz bei der Translation fachsprachlicher und fachbezogener Texte / S. Reinart. – Berlin : Frank & Timme, 2009. – 555 S.

16. Skog-S?dersved M. Phraseologismen in den Printmedien / M. Skog-Südersved // Phraseologie : ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung / hrsg. von Harald Burger. – Berlin : de Gruyter, 2007. – S. 269 – 275.

17. Szepek J. Visuelle Wahrnehmung : Eine Einführung in die Konzepte Bildentstehung, Helligkeit und Farbe, Raumtiefe, Größe, Kontrast und Schärfe / J. Szepek. – Norderstedt : Books on Demand, 2011. – 156 S.

18. Weise O. Die deutsche Sprache als Spiegel deutscher Kultur / O. Weise. – Jena, 1923. – 207 S.

19. Witte A. Grundfarben und Grundformen in der Werbung. Von Mondrian zur Deutschen Bank / A. Witte // Symbole : zur Bedeutung der Zeichen in der Kultur / hrsg. von Rolf Wilhelm Brednich, Heinz Schmitt. – Münster – New York – München – Berlin : Waxmann, 1997. – S. 471 – 483.

УДК 811.161.2'373(=112.2)

*Тарас ПИЦ,
м. Дрогобич*

ДОСЛІДЖЕННЯ НІМЕЦЬКИХ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ У НІМЕЦЬКОМОВНИХ КРАЇНАХ

У статті описано та проаналізовано вивчення німецьких лексичних запозичень в українській мові німецькими та австрійськими мовознавцями останніх десятиліть.

Ключові слова: запозичення, асиміляція, історія мови, міжмовні контакти.

Pyts T. Research history of German loan words in Ukrainian language in German speaking countries.

The paper deals with the research history of German borrowings and trends of their investigation in the Ukrainian language and its dialects since the end of the XVIII until the beginning of the XXI century.

Key words: loan word, assimilation, history of language, interlanguage contacts.

Постановка проблеми. Вивчення запозичених слів з німецької мови уже має свою історію та традиції в українському мовознавстві, починаючи від П. Єфименка, що уклав перший список запозичень з німецької мови. Різномічне дослідження шляхів, історії поширення німецькомовних лексичних елементів в українській мові, її різнопла-

нової адаптації до нового мовного середовища знаходимо у працях І. Шаровольського, Д. Шелудька, Р. Смаль-Стоцького, О. Пророченко, В. Скачкової, О. Горбача, В. Акуленка та ін. Німецький компонент у говірковій лексиці знаходимо у публікаціях З. Савченко, М. Онишкевича, Д. Костюка, О. Гвоздяк, М. Кочергана, О. Майор, Х. Вільперт, В. Лопушанського, Т. Пица та багатьох інших дослідників. В арготичній системі української мови його виокремив О. Горбач. Однак дослідження проводили не лише українські та радянські мовознавці. Мета цієї статті – огляд та аналіз досягнень лінгвістів останніх десятиліть, що вивчали проблему в Німеччині (НДР) та Австрії, зокрема Е. Росберг, Ю. Бестерс-Дільгер і М. Гьофінггоф.

Аналіз досліджень. Е. Росберг здійснила перше комплексне дослідження запозичень з німецької мови в галузі різноманітних ремесел у дисертації «Entlehnungen aus dem Deutschen im modernen Ukrainischen (dargestellt an Lexikbeispielen ausgewählter Handwerkszweige)» (1988) [10]. Матеріалом дослідження різногалузевих ремісничих германізмів вона обирає словники літературної української мови виданих у ХХ ст.: «Словник української мови» (1970–1980), «Українсько-російський словник» (1984), перші два томи «Етимологічного словника української мови» (1982, 1985), «Словник іншомовних слів» (1977) та інші. Засвідчені авторкою німецькі запозичення розподіляються за такими тематичними групами: гірництво, металургія (98 слів, 24%), металобробка (55 слів, 13.6%), будівництво (109 слів, 27%), деревообробка (77 слів, 19.1%), виготовлення і обробка волокон і тканин (67 слів, 11.6%), гарбарство (37 слів, 9.2%), загальна реміснича лексика (17 слів, 4.2%). Досліджуючи соціальну активність фахової лексики, вона зарахувала 145 (35.9%) слів до соціально неактивної лексики, оскільки вони у словникових статтях мали позначку діалектизм або архаїзм. Це передусім давні запозичені з німецької мови слова (109), розповсюджені в українській мові через польську, словацьку/чеську мови з відсутніми відповідниками у російській мові (*блам, еркер, тембель, матель*). 19 з них представлені у білоруській мові (*антаба, мосяж, шмуляр*). Ще 16 слів мають відповідники серед архаїзмів у російській мові (*алун, кухва, цімець*). На думку дослідниці, 90 зі 109 запозичень є абсолютно ізольованими в українській мові, що і визначило їхню долю в українській мові. Діалектизмами, що використовуються дотепер авторка вважає *антаба, бартка, цаль, гнап, клап, панва, шруба* і *шутер*. 197 з 259 активно використовуваних запозичень мають еквіваленти у сучасній російській мові, що на думку Е. Росберг і зумовило їхнє дотеперішнє функціонування в українській мові, 24 – серед архаїзмів

і діалектизмів російської мови (укр. *паркан* – рос. діал. *паркан*, укр. *пензель* – рос. арх. *пензель*), 18 – підтримується аналогічними запозиченнями у білоруській мові (укр. *цвях* – біл. *цвек*, укр. *льох* – біл. *лег*, укр. *стельмах* – біл. *стельмах*, укр. *шухляда* – біл. *шухляда*, *шухляда*). Лише 17 слів, що є соціально активними, не мають еквівалентів у східнослов'янських мовах. Це старі запозичення, що поширилися в українській мові у XIV–XVII ст. через польську мову: *тара*, *капці*, *лимар*, *стос*, *тибель*, *шалювати*, *шпудлька*, *штахети* та інші. Питання, якими лексичними одиницями замінюються колись соціально активні слова, на думку Е. Росберг, потребує подальшого дослідження, однак вона спостерігає такі тенденції: 1) заміна германізмів словами, що мають спільний східнослов'янський корінь (*антаба*, *тевер* і *тамірка* – *ручка*, *рукоятка*; *пуцувати* – *чистити*); 2) заміна германізмів русизмами (особливо це стосується професійного аргю); 3) заміна одних германізмів іншими часто за посередництвом російської мови (*ірха* – *замша*, *гембель* – *рубанок*, *тебанок* – *фуганок*); 4) заміна германізмів їхніми кальками (*блейвейс*, *шифервейс* – *свинцеве білило*, *цинкове білило*). Окрім цього, дослідниця розглядає особливості і ступінь адаптації німецької фахової лексики в українській мові на фонетичному, графічному, граматичному рівнях, простежує словотвірну продуктивність запозичень і проводить соціологічне опитування серед жителів 6 населених пунктів Київщини щодо знайомості з 64 німецькими фаховими запозиченнями. Також авторка наводить список з 404-х різногалузевих ремісничих германізмів.

Мета статті полягає в аналізі проблеми вивчення німецьких лексичних запозичень в українській мові німецькими та австрійськими мовознавцями останніх десятиліть.

Виклад основного матеріалу. Провідною темою наукової студії «*Deutsche lexikalische Entlehnungen im Ukrainischen: zur Frage der polnischen Vermittlung und heutigen Aktualität*» (2002) Ю. Бестерс-Дільгер обирає питання посередництва польської мови для запозичених українською мовою німецьких слів [3]. Вона здійснила кількісне порівняння німецьких запозичених слів зафіксованими польськими словниками С. Лінде (2-е вид., 1854–1860), у якому засвідчено 1180 німецьких запозичень, Я. Карловича та інших авторів (1900–1935) – приблизно 8500 запозичень з німецької мови з українськими Б. Грінченка (1907–1909) – понад 500, З. Кузелі та М. Чайківського (1910) – понад 600, і монографією Р. Смаль-Стоцького (1942) – 2100. Дослідниця виявила, що 615 (52%) німецьких запозичень, занотованих у словнику С. Лінде у тій самій чи змінній звуковій формі, зафіксовані

у Б. Грінченка, З. Кузелі чи/або Р. Смаль-Стоцького. З іншого боку, приблизно 1190 (65%) німецьких лексичних запозичень засвідчених у праці Р. Смаль-Стоцького і словниках Б. Грінченка і З. Кузелі не зареєстровані у словнику С. Лінде, а у т.з. «варшавському» словнику Я. Карловича лише 20%. Наприклад, у польських словниках відсутні відповідники до укр. *абахта*, *аборт*, *абрихтувати*, *абшус*, *анцуг*, *бартка*, *бефердирувати* та інші. Однак, Ю. Бестерс-Дільгер зауважує, що в Б. Грінченка та З. Кузелі відсутні приблизно 900 слів, які зафіксовані у Р. Смаль-Стоцького, що вказує на те, що він записав переважно нестандартні мовні елементи, регіоналізми/діалектизми та оказіоналізми. Тому, якщо не враховувати останньої праці, лише 10% зафіксованих в українській мові німецьких слів відсутні у словнику С. Лінде і 6% у словнику Я. Карловича. Отже, в українській мові безсумнівно є безпосередні запозичення з давньоверхньонімецької, середньовісньонімецької, але найбільше з нововісньонімецької мови. Наступним етапом студій Ю. Бестерс-Дільгер було порівняння звукової, морфологічної і семантичної сторони 615 слів німецького походження, що занотовані у словниках обох слов'янських мов. Вона визнає, що навіть за умови наявності польського відповідника для 30% слів не можна з впевненістю визначити чи воно є перехідною ланкою до німецького запозиченого слова в українській мові чи паралельним до безпосереднього запозичення українською мовою лексеми (наприклад, слова на *-ок*, *-унок*, також *балка*, *брук*, *бретналь*, *вага*, *гак*, *гандлювати*, *гніт*, *гріш*, *гунцвот*, *кара*, *кляйстер*, *клямра*, *корба*, *крейда*, *лев*, *майстер*, *пензель*, *ригель*, *рута*, *скиба*, *фунт*, *фушер* і т.д.). І лише для 17 (2.7%) німецьких запозичень наявних в польській та українській мовах, на її думку, безпосереднє запозичення може бути однозначно доведеним для таких слів: *бакенбарди* (однак п. bakembardy), *бархам* (однак п. barchan), *бляха* (але бляха < п. blacha), *верстат* (але варштат < п. warsztat), *гевер* (однак п. hewar), *гелер* (однак п. halerz), *диля* (але диль < п. dyl), *кларінета* (однак п. klarnet), *морква* (однак п. marchew), *труфель* (однак п. trufła), *цаністра(й)х* (однак п. capstrzyk), *цвях* (однак п. ćwiek), *шлюсар* (але шлюсар < п. ślusarz), *шпалір* (однак п. szpaler), *шпінат* (однак п. szpinak), *шрубшток* (однак п. szrubsztak), *ювелір* (однак п. jubiler) [13: 36]. Дивно, що до даного переліку потрапив *шлюсар*, бо варіант назви ремісника з початковим *sz* теж засвідчений у пам'ятках польської мови: *szluszarzowi za zbroie* (Sądecczyzna, 1598) [5 (2, 220)] поруч з *slawny Andrzej Slusarz starszy cechu ślusarskiego ...* (Bydgoszcz, 1599) [7, 386]. Хоча в українському слові *ш* стоїть лише на початку, а *sz* на початку та в інтервокальній позиції, вважаємо, що

можна говорити про польське посередництво для укр. *шлюсар*. П. **szlusarz* могло не зберегтися у пам'ятках через те, що використовувалося головню в усному мовленні порівняно короткий період часу чи лише на обмеженій території. Звичайно, можна наводити аргумент, що укр. *шлюсар* засвідчений вперше у 1886 р. у словнику Є. Желехівського та С. Недільського [1 (3, 1094)], тобто значно пізніше за польський варіант і що тут можна припустити паралельне безпосереднє запозичення з німецької мови. Щодо цього немає однозначної відповіді, бо невідомо скільки часу ця форма назви шлюсаря функціонувала в усному мовленні перш ніж її занотували автори словника. Також на даному етапі наукових досліджень достеменно невідомо, чи мали українці прямі контакти з носіями того німецького діалекту, у якому засвідчено відповідне найменування шлюсаря. Однак відомо точно, що поширення фахової ремісничої лексики німецького походження в українській мові пов'язано із поширенням магдебурзького права у XIV–XVII ст. Згідно наших даних, діалектним джерелом тут може бути гессенський говір: *Role Slusser* (Grünberg, 1446) [9, 26], ... item *Hans von Gersbach ein slußer knecht ...* (Frankfurt, 1417–1450) [6, 725]. У цих витягах з історичних джерел фіксується ще початковий звук [s], що згодом перейде в [ʃ], що й віддзеркалено слов'янськими пам'ятками у хронологічному порядку.

Ю. Бестерс-Дільгер вважає польське посередництво переконливим більш ніж для 50% запозичених українською мовою слів з німецької із 615, що мають відповідники у згаданих вище словниках польської та української мов. Цікавими були б статистичні дані і відсоткові співвідношення безпосередніх запозичених слів і тих, що поширилися опосередковано за участі третіх мов (не лише польської) усіх німецьких запозичень слів, що побутують в українській мові чи вже вийшли із слововжитку але засвідчених пам'ятками. Таке завдання потребує спочатку укладення повного реєстру усіх німецьких запозичень, що ще чекає на свого дослідника. Для досягнення цієї мети необхідно дослідити спочатку окремі пласти запозичених іншомовних лексичних одиниць на різних історичних етапах становлення української мови. Окремих наукових студій потребують німецькомовні лексичні елементи усіх груп українських говорів, соціолектів, лексики фахового спрямування.

Останнім етапом дослідження Ю. Бестерс-Дільгер було соціолінгвістичне опитування студентів Львівського і Чернівецького університетів. Мета – визначення тих німецьких запозичень, з якими знайома (на активному чи пасивному рівні) молодь двох західноукраїнських

міст: Львова і Чернівців. Але дослідниця сама визнає, що через малу кількість опитаних осіб це опитування не може бути репрезентативним [49].

У другій публікації «Deutsch-galizische lexikalische Sprachbeziehungen (mit besonderer Berücksichtigung der Austriazismen)» Ю. Бестерс-Дільгер (2006) [4] аналізує історичні періоди впливу німецької мови на українську, зокрема вивчає вплив німецької мови у період перебування Західної України у складі Австро-Угорської імперії, робить аналіз праць присвячених вивченню запозичень в українській мові та вказує на їхні недоліки, виокремлює 135 типових для Галичини німецьких запозичень (*бамбетель, братрура, васервага, віц, гадра, гальба, стер, капуза, кацабайка, кльоцки, кнайпа, книдель, лаха, лейбик, обцас, пуцувати, путня, трагати, файка, файний, фаска, фіра, фраєр, цвібак, шватер, шляк, шлюс, шмельц, шопа, штихлір, шуфля, шутер* та ін.) та виділяє австріязми (*байзель, дека, геца, карафьол, кримінал «тюрма», матура, сервус, трафік, фіакр, шпиталь, штрудель* та ін.). Вона доходить до висновку, що чим пізніше німецьке слово потрапило в українську мову і чим частіше воно ідентифікувалося як іншомовне, тим більше шансів на його зникнення з слововжитку після 1918 р. Особливо це стосується слів до яких існували українські відповідники чи вони стосувалися реалій Австро-Угорської імперії (*бецірокман, вахпарада, райхсрат, шульдінер* та ін.).

М. Гьофінгоф під науковим керівництвом Ю. Бестерс-Дільгер захистила у Відні дисертацію (2002) на тему німецьких запозичень в українській мові на зламі XIX–XX ст. [8]. У науковій праці вона виписала зі словників Б. Грінченка, З. Кузелі і М. Чайківського німецькі запозичення в українській мові, періодизувала їх, простежила їхню адаптацію на фонетичному, морфологічному та семантичному рівнях, вивчила функціональну характеристику запозичених слів у межах словникового складу мови-реципієнта. На основі цього дослідниця визначила механізм інтеграції німецьких запозичень, що, на її думку, є типовим для укорінення іншомовних одиниць в українській мові: 1) пристосування до фонетичної системи української мови, що відбувається за законом субституцій і спричиняє появу різних варіантів слів; 2) морфологічна адаптація, що починається з включення слова в граматичні категорії роду і числа (при чому фонетичний принцип відіграє важливішу роль ніж морфологічний чи семантичний); 3) семантична структура запозиченої лексичної одиниці підлягає якісним і кількісним змінам; 4) стилістичне використання запозичень, що пов'язане з їхніми експресивними і емоційними ознаками. У додатках М. Гьофінгоф подає список германізмів, упорядкованих

у хронологічному порядку (починаючи від прагерманського періоду) і алфавітний глосарій, що охоплює понад 950 лексичних одиниць. Самостійне етимологічне дослідження німецьких запозичень у слов'янських мовах М. Гьофінгоф не проводила і повністю поклалася на А. Брюкнера, М. Фасмера, В. Махека, Я. Рудницького і етимологічний словник української мови. На жаль, впливи німецьких діалектів лишилися поза увагою дослідниці.

Висновки. Дослідження німецьких лексичних запозичень є цікавим та актуальним не лише для українських мовознавців. За кордоном проведені комплексні студії з метою виявлення і вивчення німецької фахової ремісничої лексики в українській мові, визначення ролі польської мови в німецько-українських мовних контактах та аналізу адаптації іншомовних лексичних елементів у новому мовному середовищі. Беззаперечним фактом є те, що німецькомовні лінгвісти більше уваги приділяють студіям соціолінгвістичного спрямування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Желеховский С. Малорусско-німецкий словарь / С. Желеховский, С. Недільський. – Львів: Друкарня тов. ім. Шевченка, 1884–1886. – Т. I–III.
2. Лопушанський В. М. Німецькомовні лексичні запозичення у південно-західних говорах України. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / В. М. Лопушанський, Т. Б. Пиц. – Дрогобич: Посвіт, 2011. – 122 с.
3. Besters-Dilger J. Deutsche lexikalische Entlehnungen im Ukrainischen: zur Frage der polnischen Vermittlung und heutigen Aktualität / J. Besters-Dilger // *Crossroads of Cultures: Central Europe*. – Brno, 2002. – S. 25 – 51.
4. Besters-Dilger J. Deutsch-galizische lexikalische Sprachbeziehungen (mit besonderer Berücksichtigung der Austriazismen) / J. Besters-Dilger // *Ethnoslavica: Festschrift für Gerhard Neweklowsky zum 65. Geburtstag*. – München : Sagner, 2006. – S. 29 – 42.
5. Bubak J. Słownik nazw osobowych i elementów identyfikacyjnych Sądecczyzny XV–XVII w. (imiona, nazwiska, przezwiska) / J. Bubak. – Kraków, 1992. – Cz. I–II.
6. Bücher K. Die Berufe der Stadt Frankfurt a. M. im Mittelalter / K. Bücher. – Leipzig : Teubner, 1914. – 143 s.
7. Czaplicka-Niedbalska M. Nazwiska mieszkańców Bydgoszczy od II poł. XV w. do I poł. XVIII w. / M. Czaplicka-Niedbalska. – Bydgoszcz : WSP, 1996. – 496 s.
8. Höfinghoff M. Deutsche Entlehnungen im Ukrainischen an der Wende vom XIX. zum XX. Jh. Bestand und Entwicklung bis zur Gegenwart. Diss. zur Erlangung des Doktorgrades / M. Höfinghoff. – Wien, 2002. – 221 s. + CXIII s.
9. Knauß O. Die Entstehung der Grünberger Familiennamen / O. Knauß. – Gießen, 1940. – 107 s.
10. Roßberg E. Entlehnungen aus dem Deutschen im modernen Ukrainischen (dargestellt an Lexikbeispielen ausgewählter Handwerkszweige): Diss. zur Erlangung des Doktorgrades / E. Roßberg. – Leipzig: Karl-Marx-Universität, 1988. – 124 s. + 32 s.